

Тыныстанова А.Л.

КЫРГЫЗСТАН КӨЗ КАРАНДЫ ЭМЕС ДЕМОКРАТИЯЛЫК МАМЛЕКЕТ

Тыныстанова А.Л.

КЫРГЫЗСТАН – НЕЗАВИСИМОЕ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЕ ГОСУДАРСТВО

A.L. Tynystanova

KYRGYZSTAN IS AN INDEPENDENT DEMOCRATIC STATE

УДК: 334.504

Бул макалада кыргыз элинин эгемендүү мамлекет болгондон берки саясий жактан өсүп-өнүгүшү, 21 жыл ичинде кандай өзгөрүүлөр болду, жетишкендиктер жана кемчиликтер жөнүндө айтылат.

In this article is spoken flaws and achievements of political development of Kyrgyz Republic for 21 years to independence

Кыргыз эли тээ пайда болгондон тартып эле көптөгөн байыркы, эрки күчтү, эр жүрөк, кайраттуу эл деп айтылбаса керек. Бүгүнкү күндө да бул сапаттар азыркы кыргыз элине таандык десек эч жанылышпайбыз.

Эгемендүү мамлекет болгондон берки убакытта 21 жыл ичинде кыргыз эли өз башынан кандай гана окуяларды өткөргөн жок. Турмуштун оорчулугу да жокчулугу да ар бир кыргыз үй бүлөсүнүн башынан өтө баштады. Адегенде эле жерди тырмалап иштете башташты. Түтүн башына мал бөлүндү. Эзели соодага кызыкпаган кыргыздар, иш жоктугунун айынан базарга чыга башташты. Четинен завод-фабрикалар жабылды. Баары жеке менчикке өтө баштады. Үй бүлөнү багыш үчүн чет өлкөгө чейин кете башташты. Алды бүгүнкү күндө ошол барган мамлекеттин жараны болуп ал жакта кала беришти.

Саясий, экономикалык жактан кыргыз эли кандай ийгилик менен кемчиликке 21 жыл аралыгында жетишти мына ошого токтолсок.

1991-жылы 31-августа кыргыз эли өзүнүн эгемендүүлүгүн кабыл алып, көз каранды эмес мамлекеттин катарына кошулду. Буга чейин 1990-жылы 27-октябрда Кыргыз Республикасынын биринчи президенти болуп Аскар Акаев шайланган эле. 1991-1992-жж. Америка Кошмо штатында, Турцияда, Кытайда, Россияда жана башка мамлекеттерде кыргыз элчиликтери ачыла баштады. 1992-жылы 2-мартта Кыргызстан ООНго мүчө болуп кирди. Ушул эле жылы 3-мартта өзүбүздүн мамлекеттик желегибизди кабыл алдык.

1993- жылы 5-майда Кыргыз Республикасынын жаны Конституциясын кабыл алдык. Ал эми 10-майда алгачкылардан болуп өзүбүздүн улуттук акчаны киргиздик. 1994-жылы 14-январда жаны гербди кабыл алдык.

1994- жылы 22-январда Кыргызстанда жашаган элдердин Курултайы болуп, анда «Кыргызстанда жашаган элдердин ассамблеясы» негизделди.

1995- жылы август айында Таласта улуу Манас атабыздын «Манас эпосунун 1000 жылдыгы» салтанаттуу белгиленген.

1999- жылы сентябрь айында Бишкекте Шанхай кызматташтыгына кирген мамлекеттердин эл аралык кенешмеси болуп өттү. Ага Кыргызстан, Россия, Казакстан, Тажикстан, Кытай мамлекеттери кирген.

2000- жылы февраль айында Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин жаны эки палаталуу шайлоосу болуп өткөн.

2002- жылы февраль айында Аксыда алгачкы болуп бийликке нааразы болгондордун митингдери болуп өткөн. Бул окуяда карапайым элге каршы ок атуу болуп бир нече адам жаракат алып, алты адам өмүрү менен кош айтышкан.

Ушул эле жылдын 1-августунда президент А.Акаев «Кыргыз мамлекеттулугунун 2200 жылдыгын» майрамдоо жөнүндөгү указка кол койгон.

2003- жылдын 3-февралында Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жаны редакциясын кабыл алуу үчүн референдум болуп өткөн. Ал эми 6-мартта Кыргызстан элдеринин курултайы болгон.

2005-жылы 27-февралда Жогорку Кеңештин депутаттыгынын жаны составына шайлоо болуп өткөн. Айрым жерлердеги шайлоо участкалорунда шайлоо экинчи айлампага да калгандыктан 13-мартта 2-тур өткөрүлгөн. Мына бул жогоруда саналып өткөн хронологиялардын баары биринчи президент А. Акаевдин Кыргызстанды 15 жылга жакын башкарган мезгилинде болуп өткөн эле. 2005-жылдын март айында Ошто, Жалал-Абадда, Ысык-Көлдө ж.б. жерлерде шайлоонун жыйынтыгына нааразы болгон элдердин массалык митингиси улана берген. Бул акция уланып отуруп борборубуз Бишкекке да келип жеткен. 2005-жылдын 24-мартында Бишкекте чон митинги болуп, нааразы болгон эл ак үйдүн алдына чогулушкан. Бул мезгилде эл менен милиция кызматкерлеринин ортосунда бир аз кагылышуулар болуп отуп, андан соң милиция кызматкерлери да толугу менен эл тарапка өткөндүгү белгилүү болгон. Ал эми президент А.Акаев мамлекетти таштап Кыргызстандан чыгып кеткендиги билингенден кийин митингдин катышуучулары кандайдыр бир үндөөлөрдүн негизинде ак үйдүн ичине чейин кирип аны талкалоого аракет да кылып жиберешкен. Кечке маал Бишкектеги магазиндер биринен сала бири тонолуп, айрымдары өрттөлүп да жатты. Өлкө мамлекет башчысы жок калды. Милиция органдарында иштеген кызматкерлер граждандык кийим менен жүрүүгө аргасыз болушту.

2005-жылы 25-мартта Кыргызстанда убактылуу ӨКМӨТ түзүлдү. Жерлерди массалык басып алуулар башталды. Өлкөдөгү баш аламандык апрель айынын

аягында, май айында гана акырындап жөнгө салына баштаган. Сыртка көчүп кетүүнүн саны да өсө түшкөн. Мамлекеттин алдына койгон максат өлкөдөгү туруктуулукту сактоо менен жаны президентти шайлоого даярдык башталды.

2005-жылдын 10-июлда альтернативдик негизде Кыргыз Республикасынын Президенти болуп Бакиев К. С. шайланды. Ал эми Премьер-министрликке 1-сентябрда Жогорку Кенеш тарабынан Кулов Ф.Ш. бекитилип, мамлекеттин жаны курамы түзүлдү. Мына ошентип Кыргызстанда толук кандуу бийлик иштей баштады.

Бирок Кыргыз мамлекети өнүгүүнүн түз жолуна түшүп кете алган жок. Элдин жашоо шарты ого бетер оорчулукка кептелди. Жее ичинен жеп ичмейлер күч ала баштады. «Каркырага» окшогон кыргыздын жакшы жерлери коошу мамлекеттерге берилип кетти. 2006-жылдын ноябрь айында өлкөдө бийликке нааразы болгон митингдер кайрадан чыга баштаган. 2006-ж 6-ноябрь күнү болгон митингге жүз миңдеген адамдар катышып, алар тарап кетпестен таң атканча тикелеринен тик туруп, бийлик башчыларын өз ыктыярлары менен бийликтен кетишин тынч гана талап кылышкан. Бирок эл алдына бир да бийлик өкүлү чыгып, алардын талабы менен таанышып койгон эмес. Тескерисинче мамлекет башчылары куч органын колдонушуп, тигилген боз үйлөрдү талкалатышып, митингчилерди ит менен кубалатып таратышкан. 2005-2010-жылдар кыргыз эли үчүн ого бетер оор түйшүктү, жакырчылыкты алып келди. Өлкөдө товарга болгон баалар болуп көрбөгөндөй өсө баштаган. Ал эми айлык акылар, пенсиялар ошол эле бойдон кала берген. Кыргыздардын сыртка жумуш издеп кетүүсү ого бетер күч алды. Өз өлкөбүздө өндүрүлгөн электр энергиясы ченем менен берилүүгө өтүп, маал-маалы менен өчүрүлө баштады. Сөз эркиндиги чектелип, журналистерге кысым көргөзүлүп, айрымдары оор жаракат алса, кээ бирөөлөрүнө кол салуулар болуп өлүмгө да учурашты. Өлкө башчысы эл алдына берген антын таптакыр унутуп, өзү каалагандай башкарууга өтө баштады. Башкача айтканда эки президенттин тең үй бүлөсү, бир туугандары мамлекеттик иштерди чечип калышты. Бул жалпы кыргыз элинин кыжырдануусун ого бетер күчөтүүгө өттү.

Конституция каалагандай өзгөртүлүп, кайра-кайра оңдолуп, мындайча айтканда кол жоолукка айлангандай эле болуп калды.

2009-жылы мөөнөтө бүтө электигине карабай К.С.Бакиев шашылыш президенттик шайлоо өткөрмөкчү болду. «Ак-Жол» партиясын түзө салдына ага заматта эле башка партиялар да кошула калышты. Өз ыктыяры менен кошулбаган партияларды күч менен эле кошуп салышты. Айрыкча кээ бир кезде А.А.Акаев түзө калган «Алга Кыргызстан» партиясына бюджетте иштегендердин баарын мүчө кылып киргизгендей, бул «Ак жол» партиясына да бюджетте иштегендерди мүчө кылып киргизип, шайлоодо бул партия үтүп чыга калган эле. Элдин үнү менен эч кимдин эсептешкиси келген жок. Мамлекет менен элдин ортосунда барган сайын ажырым ого бетер чоңою берди. Оппозиция тараптагылар гана бийлик тарабынан куугунтукка алганына карабастан жалпы

элдин таламы менен бирге болууга аракеттене башташты. Жер-жерлерге барып эл менен жолугушууларды өткөрүштү. Элдик курултай өткөрүүгө даярдык көрүлө баштады. «КСДП», «Ата-Мекен», «Ак шумкар» партиялары өздөрүнүн лидерлери менен дайыма эл тарапта болуп келишти. Мына ушул чыналуу күч алып отуруп 2010-жылы апрель айында чоң жарылууга алып келди. Буга чейин Нарында, Таласта, Ысык-Колдо ж.б. жерлерде бийликке ишенбөөчүлүк күч алды. Митингдер өтүлүп, чын алуу күч ала берген. Митингге катышкандар куугунтукка алынды. 2010-жылы 6-апрель күнү Талас областында митинг болуп өттү. Мында карапайым эл менен милиция кызматкерлеринин ортосунда кагылышуу болуп, митингчилер ошол мезгилдеги ички иштер министри М.Конгантиевди барымтага алышты. Бийлик өкүлдөрү тарабынан 2010-жылдын 6-апрелинде кечинде А.А. Атамбаевди, О.Ч. Текебаевди, Т.А. Сариевди, И.Ш. Өмүркүловду ж.б. оппозиция өкүлдөрүн үйлөрүнөн алып кетишип камап коюшту. 7-апрель күнү Форумдун алдында чогулган эл бул кабарды уккандан кийин Ак үйдү көздөй бет алышты, жолдон улам элдер кошулуп отуруп, элдин саны көбөйө берди. Кыжырданган элди токтотуу мүмкүн болбой калды. Башында жетектеген жетекчиси жок карапайым эл ары үдүргүп, бери үдүргүп Ак үйдүн алдында турушту. Айрымдары УККнин алдына келишти. Бул жерде оппозициянын башчылары камакта экендигин билгенден кийин аларды чыгарууну талап кылышты. Ак үйдүн үстүнөн карапайым элге каршы ок атуу башталды. Миңдеген азаматтар жарадар болушту. Снайперлердин огуна курман болгондор да болуп жатты. Башкы прокуратуранын имараты ортоко кабылды. Ооруканаларга жарадар болгондор батпай жатты. Медиктер жардам көрсөтүүгө жетишпей жатышты. Элди токтотуу мүмкүн болбой калды. Кечке маал мурунку күнү камалган оппозиция өкүлдөрү бошотулду. Президент К.Бакиев кечки саат 20да Ак үйдү таштап чыгып кетүүгө аргасыз болду. Өз элин снайперлер бирден терип ата баштаганда ал 7-кабаттан көз салып турган эле.

7-апрель кыргыз эли үчүн тарыхта эң оор күн болуп калды. Кыргыз эли бул күндөгү окуядан 87 азаматынан ажырады. Ал эми бир жыл ичинде алган жаракатынан айыга албай көз жумгандар да болуп, ошол апрель окуясынан каза болгондордун саны 96 га жетти. Бул окуянын аягына бүгүнкү күнгө чейин сот өкүлдөрү чекит коё албай келе жатышат. Ким ок атууга буйрук берген деген суроо али күнгө чейин чечиле элек.

2010-жыл апрель окуясынан кийин өткөөл мезгилдин президенти болуп Отунбаева Роза Исаковна шайланды. Оор мезгилде эки тизгин бир чылбырды колго алып мамлекетти жанга салып кетүү бир топ эле оор иш эле. Бирок мындай абалга Роза Исаковна эч кабагым кашым дебей шарт эле мамлекеттик ишти колго алып, өзүнүн чыныгы малекеттик ишмер экендигин далилдей алды. Кыргыз эли өткөөл мезгилдин президенти Роза Исаковнаны ар тараптан колдоп жардам берүүгө аракеттеништи.

Бирок кеп етпей июнь айында кыргыз элинин тынч жашоосун кере албаган айрым чагымчылардын айынан Ошто өзбек — кыргыз элинин ортосунда ка-

гылышуу болуп, кайрадан кан төгүүлөргө алып келди. Бир канча жүздөгөн адамдар үйлөрүнөн да ажырап калышты. Кыргыз эли буга да туруштук берип эки элдин ортосундагы мамилени жөнгө салып кете алышты. Ош, Жалал-Абад областарынын абалын жакшыртуу иши мамлекет тарабынан да бекем колго алынды. Жабыркаган элдерге үй куруу маселеси тез эле чечилди. Эки элдин ортосуна чагым салгандар тез эле көздөн кайым болушуп, мамлекеттен чыгып кетишти. Бүгүнкү күнгө чейин алар жазасын ала элек. Али күнчө издөөдө жүрүшөт.

Конституцияга өзгөртүүлөр киргизилип кыргыз эли референдумда парламенттик башкаруу системасын кабыл алышты. Жогорку Кенешке беш партиянын өкүлдөрү депутаттык мандатка ээ болушту. Алар КСДП, Ата-Мекен, Ар-намыс, Республика жана Ата-журт партиялары. Премьер министр болуп Алмаз Шаршенович Атамбаев шайланды. Жаңыдан там-тум баскан баладай кыргыз мамлекети алдыга умтулуунун жолуна тушту.

2011-жыл кыргыз эли учун жакшы ийгиликтерди алып келди десек болот. Экономиканы көтөрүү акырындап колго алына баштады. Пенсия көбөйтүлдү.

Мугалимдер менен дарыгерлердин айлык акылары 2-3 эсе көтөрүлдү. Паракорчулукка каршы күрөшүү ишин өкмөт жетекчилиги колго алды. Коңшу мамлекеттер менен болгон мамиле жөнгө салынып, жабылып калган чек аралар ачыла баштады. Апрель окуясынан кийин кайраттуу, күчтүү кыргыз эли эч мүнкүрөп калган жок. Турмуш өз нугунда улана берди. Тарыхый инсандардын мааракелери жогорку деңгээлде өткөрүлдү.

2011-жылдын 30-октябрында президенттик шайлоо болуп, ат салышкандардын ичинен көпчүлүктүн добушун алган Алмаз Шаршенович Атамбаев Кыргыз Республикасынын Президенти болуп шайланды. 21 жылдын ичинде Кыргызстанда биринчи жолу өткөл мезгилдин президенти Роза Исаковна Отунбаева тынч жол менен бийликти еткеруп берди. Кыргызстанда төртүнчү президент болуп шайланган А.Ш.Атамбаевди кыргыз эли мамлекетти экономикалык кризистин сазынан сууруп чыгарына, элдин турмушунун мындан ары жакшырышына, Кыргызстандын гүлдөп өнүгүшүнө болгон күч аракетин жумшайт деген үмүттө турушат.

Рецензент: к.филос.н. Тайлакова А.А.